

Հրատարակի մասին 8րէ Լ22րէ
Ստորագրութեան պէտէ է խնդ-
րայ ազատի խանութի 5

Տարեկան գին խաբիւ 2 ր. 100
Դասերէն բաժանորդ եղողն
ընդ տասնայն ծախքը վճարելու է:

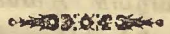
ՈՒՍՈՒՄՆ ԷՆԴԵՏԵՍԵՆՈՐԵԼԵՑ

8 ԱՊՐԷԼ Ա.ՏԱՐԻ 1861 ԹԻԻ 15

ԴՊՐՈՑՐ

ԿԱՄ

ՆԱԽՆԱԿԱՆ ԴԱՍՏԻԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆ

Գիտութեանց կարևորութիւնն անուշով մեր
մէկ յօդուածին մէջ ըսինք թէ գիտութեանց
առարկան բնութիւնն ըլլալով, մարդս գի-
տութեանց միջոցով բնութիւնը իրեն աւելի
աղէկ կրնայ ծառայեցընել քան թէ անուշ
վիճակի մէջ. և թէ՛ գիտութեան միջոցով
դրութեան վերածուած բնութիւնը՝ նիւ-
թական, բարոյական ու իմացական մար-
դուն վրայ՝ անոր գոյութիւնը, երջանկու-
թիւնն ու հեշտականութիւնը (փօփօքէ)՝
ապահովցնող ազդեցութիւն մը կ'ընէ։
Եւ գիտութեանց սա երեք գլխաւոր այ-
սինքն բնական, բարոյական ու փիլիսոփա-
յական բաժանմանց՝ մարդու անոնց հա-
մապատասխանող կարողութիւններուն վը-
րայ ըրած ներգործութիւնը տախտակով մը
ներկայացուցինք։ Եւ ընելով մեր նպա-
տակը ցուցընել էր թէ մարդս բնութեան
իր վրայ ըրած ազդեցութիւնն օգտակար
կրնայ ընել, երբոր իր վրայ ազդող բնու-
թեան պատճառներու ծանօթութեամբ
տեղեակ կ'ըլլայ։

Հոս դարձեալ նոյն բանը պիտի ընենք.
բայց ըրածնիս կրկնութիւն չէ. քանզի հոն
ընդհանուր կերպով ըրածնիս՝ հոս դպրոց-
ներու կամ նախնական դաստիարակու-
թեան նկատմամբ պիտի ընենք. որպէս զի
իմացութի թէ նախնական դաստիարակու-
թիւնը ինչ տարրեր իր մէջը պարունա-

կելու է։

Մարդիկ բնութեան տեղեակ կրնան
ըլլալ ոչ միանգամայն և յանկարծ, այլ
աշխատութեամբ, սակաւ առ սակաւ և
կանոնով։ Եւ փորձառութիւնը ցուցու-
ցած է թէ մարդիկ գիտութեանց գլխա-
ւորներուն նախնական սկզբունքները կայ-
րով ու կանոնով կամ արհեստով մը մաս-
նաւոր ժամանակի մը մէջ, զորօրինակ պա-
տանեկութեան առոյգ տարիներուն մէջ,
սորվելով, վերը յիշուած նպատակին, այ-
սինքն բնութեան ազդեցութիւնն իրենց
վրայ օգտակար ընելու, շատ աւելի յար-
մար և ընդունակ կ'ըլլան, քան թէ խառ-
նիխուռն, ըստ պատահման և վարժու-
թեամբ (բռնի) միայն տեղեկութիւններ
ստանալով։

Նախնական դաստիարակութեան կամ
դպրոցներու նպատակն աս է։ Կանոնաւոր
և աղէկ դպրոցի մը ընթացքը պէտք եղա-
ծին պէս կատարող մէկը՝ կրթութեան
կամ դաստիարակութեան՝ որուն մէջ բո-
լոր կեանքին մէջ յառաջ պիտի երթայ՝ ըս-
կզբունքն առած կ'ըլլայ։ Արդարեւ դաս-
տիարակութեան տեսական կամ հրահան-
գութեան մասը ստանալու ամենէն աղէկ
միջոցն աս է։ Բայց խնդիր է թէ դպրոց
մը իր պաշտօնն աղէկ կատարած ըլլալու
համար, կամ դաստիարակութեան սկզբ-
նաւորութիւնն ամբողջ և աղէկ եղած ըլ-
լալու համար, ինչ բաներ կը պահանջուին։
Մենք սա երկու բանն ամենէն աւելի
կարևոր կը համարինք, ուսմանց նիւթերու
ընտրութիւնն ու սորվեցընելու կերպը։

Կանոնաւոր դպրոցի մը մէջ աւանդուած

ուսմանց նիւթերը հիմա շատ կատարեալ են : Եւրոպայի մէջ կարողութեամբ մեծին ատենը, այսինքն իբր հազար տարի առաջ, դրպարողներու մէջ աւանդուած ուսմունքներն էին Լատիներէն քերականութիւն, Ֆախէ-Ֆախէ (ան ատենուան մաթեմատիքը թըւաբանութեան չորս գործողութիւններէն աւելի բան չէր պարունակեր) և երաժշտութիւն, ասով ալ եկեղեցական երգեր կ'իմացուէին : Մեր դպրոցներն ալ քանի մը տարի առաջ ճիշդ աս վիճակին մէջն էին . բոլոր ուսմանց նիւթը հայերէն քերականութենէ, թուաբանութեան չորս գործողութիւններէն ու եկեղեցական երգերէ կը բաղկանար : Ուսումնական ժողովը դպրոցներու համար ըրած ուրիշ կարգադրութիւններու հետ, ուսմանց նիւթերու ցուցակ մ'ալ հրատարակեց . տարակոյս չկայ թէ ասկիա մեր դպրոցներն մինչև հիմա եղածէն շատ աւելի կատարեալ պիտի ընէ . ան ցուցակին բովանդակութիւնը եթէ գործադրուի մեր պատանիներուն նախնական դաստիարակութիւնը մեծ քայլ մը առած կ'ըլլայ : Ուսմանց նիւթերու նկատմամբ Ուսումնական ժողովին ըրած ընտրութեանն ու որոշմանցը դէմ ըսելիք մը չունինք . յայտնի է թէ, եթէ Ուսումնական ժողովին ընտրած նիւթերուն մէջ աւելի կամ պակաս բան, և անոնց կարգին ու ժամանակին մէջ սխալ մը կայ, ատկիա ժամանակն ու փորձառութիւնն աւելի ազդէ կրնայ ցուցնել, քան թէ որ եւ իցէ մէկու մը մասնաւոր գաղափարը : Բայց և այնպէս անօգուտ եղած չըլլար, երբոր խնդրոյն վրայ խորհրդածելու ընդունակ միտքեր, ընդհանուր կամ մասնաւոր դիտողութիւններ ընեն . և ասոր բուն իսկ Ուսումնական ժողովին կողմէն քաջալերութիւն տրուեցաւ : Աս քաջալերութեամբ դպրոցներու կամ նախնական դաստիարակութեան վրայ ընդհանուր դիտողութիւն մը կ'ընենք, որն որ աս նիւթիս վրայ երևելի գրողներու բովանդակութիւնն ըլլալէ զատ, մեր փորձառութեամբն ալ գէթ մեզի համար հաստատուած է :

Մեր դիտողութիւնը պիտի ըլլայ, նախ ուսմանց նիւթերու վրայ, և երկրորդ ու-

սուցանելու կերպին վրայ :

Կանոնաւոր դպրոցի մը համար ուսմանց նիւթեր ընտրելու մէջ, այսինքն անանկ եւ այնչափ նիւթեր որոնք սկզբնական հրահանգութեան մը համար կատարեալ ու բաւական ըլլան, դաստիարակութեան նըպատակը կատարող գորութիւնն աչքի առջև ունենալու է : Դպրոցներու կամ նախնական դաստիարակութեան նպատակը, ինչպէս վերն ըսինք, մարդուս կանուխ հասակին մէջ անոր բնութեան վրայ անանկ հրահանգութիւն մը տալ է, որ անով մարդը իր կեանքին մէջ բնութեան ազդեցութիւններն օգտակար ընէ : Աս նպատակին կատարումը ոչ այնչափ հրահանգութեան, որչափ բանին ու դատողութեան զօրաւորութեան կախում ունի : Ուրեմն նախնական դաստիարակութեան մէջ առնուած նիւթերը մեծաւ մասամբ անանկիւթեր ըլլալու են, որոնք բանն ու դատողութիւնը ամենէն աւելի կրնան զօրացնել : Քանզի դաստիարակութեան համար բան մը անանկ ճշմարիտ չէ, ինչպէս սա թէ, եթէ մէկը իր իմաստասիրելու կարողութիւնները լիուրի և պատրաստ 'ի կիրարկանել չըսորի, անոր դաստիարակութիւնը գործնական կենաց մէջ անոր համար օգուտ չ'ըներ : Եղած են անանկ մարդիկ որոնց քաջառու յիշողութիւնն ամբաւ տեղեկութիւններու մթերք ամբարած է . բայց ան ամբաւ ծանօթութիւններն օգտակար կերպով գործածելու կարող եղած չեն : Դժուարութիւնը կը կայանայ ընտրողութիւն (փախէմա), բազդատութիւն և դատողութիւն ընելու մէջ, որոնք Տփլիսի կողմէն ընտրողութեան իշխած ըլլալէ յառաջ կուգան . և անոնք ըստ հաճոյս ուղղելու և գործածելու յաջողութեանը մէջ . անանկ յաջողութիւն մը որով որոշելու կամ վճռելու համար մեր առջևն ելած որեւիցէ նիւթին վերլուծական բնութիւնն ընելու կարող կ'ըլլանք : Աս անտրութիւնը հիմ դնելով, հիմա 'ի մասնաւորի ուսմանց նիւթերուն գանք :

1. Մտաւորական հրահանգութեան մէջ ուշադիր ըլլալու առաջին բանը՝ չափաբերական (Ֆախէ-Ֆախէ) ուսումն է : Աս կանոնը կանանց և տղանց համար մի և նոյն է :

նրաականութեան երևոյթներուն ամենն ալ տգէտներու համար սքանչելիք են, բայց մտացիներու համար գեղեցիկ և միտք արթնցնող բաներ են: Բնութեան աս դործողութիւնները նկարագրելը, դասաւորելն ու մեկնաբանելը բնական փիլիսոփայութեան գործն է: Ասոր մէջ մենք իմացականութեան նոր կրթութիւն մը կ'ունենանք. քանզի բնական փիլիսոփայութեան մէջ հարկ է որ հանրացուցում (թէնէրալիզաիոն) ըլլայ. ասով յիշողութիւնն աւելի կը կրթուի, և մեզի աւելի ճշգրիտ դիտողութիւն բնելու առիթ ու դրդիւ կը տրուի:

4. Ասկէ ետքը բնական դիտողութեանց մէջ մեքենական փիլիսոփայութիւնը կու գայ: Ասիկա, ոմանց ենթագործին պէս, լոկ մեքենականութեան ուսումը չէ, արգարեւ մեքենականութիւնն ասոր մէջ կը պարունակուի. այլ զօրութեան և շարժման գիտութիւնն է, այսինքն ան երկու տարրներուն՝ որոնք նիւթական տիեզերաց բովանդակ դրութեանը կեանք կու տան: Աս փիլիսոփայութեան ան մասը՝ որն որ շարժաբանութեան (փինսիֆ) և ջրաբանութեան (հիպոթէսիֆ) գլխոյն կը վերաբերի, ֆիզիզական աշխարհին մեքենաւորութիւնը կամ կազմութիւնը հասկընալու համար էական է: Աս փիլիսոփայութեան բնաւ մէկ ճիւղը զանց առնելու չէ:

Հարոյնալիւի

ՍՅՈՐԱԳՐՈՒԹԻՒՆ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ

Տէր Թիւ 13

ԴԷՊ Ի ԽՈՐԽՈՐ ԵՒ ԴԷՊ Ի ՎԻՍՇՓՈՐ
ՍԵՆԵԱԿՆԵՐԸ ՏԵՆՈՂ ԵԼԱՆԵԼԻՔԸ

Նախընթաց յօդուածին մէջ յիշեցինք թէ խորխոր կոչուած Հարաւային Արեւմտեան քարաժայռին քովի շաւղէն վեր ելելու առեն, հին ելանելիքի մը խախտած կամ փլվիկած աստիճանները կը տեսնուին:

Արդ յիշեալ հին ելանելեաց հետքը բռնելով բաւական երթալէ ետքը, երբոր շաւղէն դուրս գէպ յաջ քարաժայռն ՚ի վեր ելլուի, վերը քարաժայռի պատառ-

ուած մը կը հանդիպի, որուն դուրսի ծայրը քարաժայռին սպառուածն է, և ճիշդ ան պարտեզին վրայ կը նայի ուր անկէ առջեւ յօդուածներուն մէջ յիշուած պատըզ գամբը շինուած է, այսինքն՝ Հարաւային դին գէպ՝ արեւելք, քաղքին թէպէտ Գոսիւ կոչուած դրանը մօտ՝ որուն մերձ է Փաշային բնակած տեղը որ քաղքէն դուրս է: Թէպէտ դրանն ու Նաւամա տոյցի դրան (խէլէ Գափուս) մէջտեղն եղած դուռը՝ որն որ քաղքին երրորդ դուռն է, Միջնագուռ (օրիս Գափուս) կը կոչուի: Հոս կը տեսնուի 20 աստիճանով ելանելիք մը, որն որ այնպէս կ'ործանած է որ տեղ տեղ հազիւ 6 մատնաչափ լայնութեամբ մնացորդներ մնացած են, և ուղղահայեաց փորուած՝ ողորկ ու արձանագրութիւններով լի ապառաժի մը տակէն, իբր պարսպի մ'առջեւէն, երթալով քարայր մը կը տանի: Խորխորի հինգ սենեակներուն՝ որոնք խորի պրէք կը կոչուին, մեծ դուռը հոս է:

Ապառաժի մէջ ձեռագործ փորուած հնութիւններուն ամենն ալ քառակուսի են, ինչպէս նաեւ ամենէն փոքր այրը որն որ, 3 ոտք լայն, 4 1/2 ոտք երկայն ու նոյնչափ բարձր, ներսի դին կից դրանք քով ձախ կողմը փոքրիկ վիմափոր նստարան մը ունենալով, շքեղ հայեցուած մը կը շքնորհէ քաղքին ու ծովուն, Արտամիդի դրախտներուն և Համիրամայ ջուրին, ու մանաւանդ Ոստանին կռնակէն Արտագուսէգ և հոյակապ երկնաբերձ գլուխներուն վրայ, որոնք իրենց գեղեցիկ ձևերովն աս տեսարանին վերջին հորիզոնն եղած են:

Փոքր այրին աջ կողմէն, յիշեալ ելանելեաց աստիճաններէն անդին, և յիշեալ ուղղահայեաց ողորկ ժայռին վրայ երեք տախտակ արձանագրութիւններ կը տեսնուին: Տախտակները պարզ ուղղահայեաց գիծերով իրարմէ բաժնուած են. իսկ հորիզոնական գիծերը, ուրիշ արձանագրութեանց մէջ եղածին պէս, տողերն իրարմէ կը զատեն: Արձանագրութեան քանդակներէք դժաւաք խորութիւն ունի, և նշանադիրները չքնաղ գեղեցիկութիւն ու խորութիւն մ'ունին. բայց տեղ տեղ թնդանթի գնդակներու հարուածներէն վնասուած են, իսկ ելանելիքին հոսկ վերջին

Աս 4 փոքրագոյն, բոլորովին պարապ սենեակներն ամենեւին եղծում մը կրած չեն: Պատերը, յատակն ու ձեղունը սքանչելի պարզութեամբ ան միապաղաղ հրաշքաբարբալոյն մէջ փորուած են: Վերջապէս ամբողջ դաստակերաբ՝ յաւիտեանականութեան դէմ խիզախող շէնքին խորոխտ յանդիմութեամբը՝ տեսնողներն ըսքանչանաց, հիացման ու ապշուութեան մէջ կը ձգեն:

Աս սենեակները քանի մը մասնաւորութիւններ ունին: Մեծ դրան ճիշդ գիւմացն եղող սենեակներուն մէջ քանի մը վիմափոր աստիճաններ կան, ճիշդ մեծ սենեակին Ա. դրանը վրայ ձախակողմէն եղած 6 աստիճաններուն նման: Մեծ սենեակին Բ. դրան տարած սենեակին մէջ պատերուն մէկ անկիւնը Հուլիս խողով մը տեսաւ, որն որ փոքրիկ անձաւի մը նման մէջը մարդ մը մօտեցու չափ մեծ էր: Հուլիս չուանով մը խողովին մէջ իջնելով, տեսաւ որ վարը նեղ ծակ մը կար, որն որ դէպ ՚ի խոր կ'երթար, և տակը պարապ եղած կը թուէր: Չեւքի ճրագը ծակին բերանը մօտեցնելուն պէս, ծակէն դուրս փչող հոյժ խփոյն ճրագը մարեց. այսպէս Հուլիս իր զննութիւնը յառաջ տանիլ չըկրցաւ:

Հարուսիւի

ԳՐԱՏՈՒՆ

Տես թիւ 14

«Հաւանականաբար կրնանք ենթադրել թէ ուրիշ երկիրներու մէջ ձեռագիրներու գլխուն եկած փորձանքները՝ Յուդայական մէջ ալ շատ ձեռագիրներու գլխուն եկած են: Կ'ըսուի թէ Պոգգիոս Վոստանդի ժողովը գացած ատենը, նոյն բաղբին մէջ ապստամբաւոր մը խանութը սեղանին վրայ Վուրնտիլիանոսի մէկ ձեռագիրը տեսաւ, զոր ապստամբաւոր պատրուտելով ծախած ապուխտները մէջը կը պլրէր: Ստանալ գրակապի մը ձեռք Ագոբարդոսի ձեռագիրը տեսաւ,

զոր գրակապը նոյնպէս պատրուտելով կազմած գիրքերուն կռնակը կը փակցընէր. Ասկոնիոսի մէկ ձեռագիրն ալ քիչ մնաց որ նոյն կերպով պիտի գործածուէր: Սուրբուրն Պենետիկիւեան վանքի մը առանաղին մէջ Սիկերոնին քանի մը գործքերը և Ռիլիոնին բոլոր գործքերը գտաւ: Յուդայական մէջ որչափ գիրքեր մեզի համար անդարմանելի կերպով կորսուած են. և կրնանք ենթադրել թէ այսուհետեւ մեր գտնելու ձեռագիրներն և արդէն գտածնիս ալ, հաւասար արժէք չունին: Եթէ գտնէ շատ քիչերուն համար, Գաղաւպոնին Սգալիճէրի ըսածը պիտի կրնանք ըսել թէ ծանրագին են և ոսկի կ'աժէն, անոնք փրնտուելու համար կրած տառապանքնիս կ'աժեն:

«Բոսսէվին՝ Պադմոսի գրատան մէջ գրտնուած աստուածաբանական ձեռագիրներու ցանկը տուած է. ասոնց թիւը յիսուն և հինգ էր: Նոյն հեղինակը յիշեալ ցանկին մէջ ուրիշ իննսուն և երկու գիրքերու ալ անունը կուտայ, բայց ասոնց ամեն պարագաներն ու թուականը մանր չբացատրելուն համար, անոնց ներքին արժողութեանը վրայ բան մը չենք կրնար ըսել. միայն ձեռագիր մը յիշած է որուն համար խիստ մեծ հետաքրքրութիւն կը զգանք. այն է՝ Դիոգորոսի Սիկեղացւոյն գիրքը: Աս ձեռագիրին ճիշդ քննութենէն պիտի տեսնուէր թէ արդեօք յիշեալ պատմագիրին կորսուած գիրքերը գրտնելու եղած յոյսն աս անգամ ալ պարապ պիտի ըլլար: Ստեփանիոս ըսած էր թէ Դիոգորոսի քառասուն գիրքը Սիկիլիա է: Աս լուրը հաւանականաբար Վոստանդին Լաքարիսին՝ Ես ան գիրքերը Վոստանդնուպոլիս կայսերական գրատան մէջ տեսած եմ, ըսելէն ծագած է:

«Վոստանդնուպոլիս Օսմանեաններէն առնուած ատենը, Լաքարիս փախչելով Սիկիլիա գնաց: Բայց հաւանական է թէ ան խառնակութեան ու շփոթութեան ժամանակը, Լաքարիսին յիշած պատմութեան ամբողջ օրինակը կորսուեցաւ: «Բարէ, կը գոչէ Սգալիճէր, Դիոգորոսի պատմութեան գիրքերուն, մանաւանդ հինգերորդ գիրքէն ետքը եկող հինգ գիրքերուն կոր-

Դրագիտութեան և արուեստից նիստ եղող Իտալիոյ գրատուններուն մէջ՝ Հռոմի վատիկանը գրատուններու իշխանն է։ Բանի մը նախանձաւոր, բայց անտեղի խօսող հեղինակներ պնդած են թէ ամենէն առաջ Պետրոս առաքեալ Հռոմի եկեղեցւոյն վերաբերեալ գրատուն մը հաստատեց, զորն որ, յետագայ դարերու մէջ շատ Պապեր անիկա ճոխացընելէ ետքը, Ավինիօն փոխադրուեցաւ, ու անկէ դարձեալ իր առջի կայանը վատիկան բերուեցաւ։ Բայց վաւերական պատմութիւններ կը ցուցուն են թէ 1477ին ընտրուած Նիկոլայոս Դ. յիշեալ գրատան հիմը դնելով, Յունաստանէն բաւական ձեռագիրներ հոն բերել տուաւ։ Բայց Սեքստոս Ե. անիկա պայծառացընելու համար ոչ ծախք ու ոչ խշխատութիւն խնայեց, և անկէ ետքը մինչև Պիոս Զ. ի օրը Պապերն անիկա ճոխացընելու ու զարգացընելու ամեն ջանք ըրին։ Վատիկանու ամենէն մեծագին գիրքերէն ոմանք Փալադին Վայսրընտրին մատեաններու հաւաքածոյէն առնուած են։ քանզի Պաւարիոյ Դուքսը 1622 ին յիշեալ գրատունը ստանալով, Ուրբանոս Ը. ին ընծայեց։ Շուեաի Քրիստինա թագուհին ալ 1,900 ձեռագրի հաւաքում մը ըրած էր որն որ անոր մահու ընէն ետքը՝ Օդոպոնի ընտանեաց մընաց, և անկէ անցաւ Աղէքսանդր Ը. Պապին, որնոր անոնց ամենն ալ Վատիկանու գրատունը դրաւ։

Հարոյնայելի

ԴԱՍՏԻԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆ

Տես թիւ 14

Սեր մինչև հիմա դաստիարակութեան վրայ ըրած ներածութեանը մէջ գիտելու արժանի ուրիշ կարեւոր կէտ մը կը մնայ. այսինքն՝ թէ Արդեօք դաստիարակութիւնը, գլխաւորաբար՝ հրահանգութիւնն, օգտակար է. կամ, ուրիշ բառերով ըսելը, մի թէ հասարակ ժողովուրդը տգիտութեան մէջ թողնուլը, թէ ընկերութեան ամեն ատիճանները հրահանգելը լաւագոյնն է։ Աս խնդրոյն դժհացուցիչ կերպով պատասխան տալու համար, հարկ է յիշե-

ցնել թէ մարդկային միտքը զգացումներու իմացական կարողութիւններ կը պարունակէ։ Թէ՛ իմացականութիւնը զգացումներ յառաջ չի բերեր, և թէ՛ զգացումները մեր գործողութիւններուն գլխաւոր պատճառներն են։ Ուստի մեծ սրտալ մի է կարծելը թէ դաստիարակութիւն մինակ մտաւոր հրահանգութեան մէջ կը կայանայ։ Դաստիարակութիւնը կատարեալ ըլլալու համար պէտք է որ անիկա ըզգացումներն, ու իմացականութիւնը միանգամայն պարունակէ, և մարմինն ու միտքը միանգամայն կրթէ։ Բայց և այնպէս քիչ մը գիտողութիւնը բաւական է ցուցընելու թէ լոկ մտաւոր դաստիարակութիւնն ալ տգիտութենէ աւելի ընտրելի է։

Ինչոր ազգերուն քաղաքակրթութեան այլև այլ վիճակներուն ատենը, անոնց գործողութիւններուն մէջ մեծ տարբերութիւն կը տեսնուին։ Իւրաքանչիւր ազգի պատմութիւնն ի սկզբան սպանութեամբ, հայրասպանութեամբ, ազագաղծութեամբ և ամենէն սրբազան երդմանց բռնաբարութեամբ արատաւորուած է։ Անձնասիրական կիրքերը գերիշխանութիւն մը վայելած կ'երևին. և ամեն զուարճութիւն ստորին հակամիտութեանց տեղի տալէն յառաջ եկած են։ Տգիտութեանց ժամանակներու մէջ մարդիկ բարոյական առաքինութիւնն իրենց համար կը պահանջեն, և կ'ենթադրեն թէ բնութեան մէջ ամեն բան իրենց զոհ ըլլալու սահմանուած է։ Օրէնսդրութիւնն՝ ան սկզբնական վիճակին ազգային բնաւորութեանը համեմատ՝ դազանային կամ արիւնահեղ է. և գլխաւորապէս պատիժը հասարակ կամսովորական է։ Նա մանաւանդ ոչ ուժրագործը մինակ, այլ և անոր բոլոր մերձաւորները, անոր հայրենիքն անգամ մի և նոյն պատուհասը կրելու նշաւակ կ'ըլլան։ Ազգերուն ան վիճակին մէջ անոնց կրօնքն ահարկութեան կրօնք է. անոնց աստուածներն ամեն տեսակ ցած կիրքերով ու ցանկութիւններով, զորօրինակ՝ անձնասիրութեամբ, մախանօք, սրտմտութեամբ սոսկալի գործողութիւններ ու քաւչական զոհադրութիւններ պահանջելու բնաւորութեամբ զգածուած են։ Եթէ ան-

մահութեան կը յուսան, անոնց ակնկալած բարութիւններն անոնց ներկայ զգացումներուն յարմար ըմբռնուած են. օրինակի համար՝ Թշնամիներուն վրայ յաղթանակելու, ցած կիրքերնին յազեցընելու, և զգայական հաճոյք վայելելու կը սպասեն : Մտքին բովանդակ միտումն անագործութիւն է. և անոնց գործողութիւնները կրնան սոսկալի ոճիրներու շարք մը անուանուիլ : Որտարակուսինք Թէ արդեօք անոնք՝ որ վայրենի վիճակը գովութեան արժանի կը համարին, քաղաքակրթութեան հեշտականութենէն զրկուելու յօժարամիտ են. և բարբարոսներու կերակուրովը, հարդերծովը, բնակարաններովն ու կենցաղովը կրնան գոհ ըլլալ : Միւթ կրնան անոնց կերած արմատները, կաղինը, ընկոյզը, միջատներն և ուրիշ անասուններն որոնց տեսիլն անգամ մեզ կը զզուեցընէ, ճարտար համադամներու վերադասել : միւթ կրնան անասուններու մորթէ շինուած, տերեւներէ կամ կնիւնէ հիւսուած հագուստներն աւելի սիրել քան Թէ մեր ասուէ, բամբակէ, կտաւէ, կամ մետաքսէ հանդերձները : Միւթ կրնան հաճիլ որ մեր հեշտին սենեակներուն ու սրահներուն մէջ բնակելու տեղ, ծառերու խողովներու, քարերու ձերպերու, ստորերկրեայ, անձաւի մը մէջ որջանան, կամ պրտառով, եղէքով, յարդով կամ ծառերու ճիւղերով ծածկուած խճիթներու տակ բնակին :

1) Երջայէս, միւթ կրնան անկեղծու

Թեամբ խորհիլ Թէ վայրենիներուն նկարելու կամ դրօշելու կոշտ փորձերը, Փիւթիասին արձաններուն, ու Ռափայելին նկարներուն հաւասար են :

Մարդկային ազգին պատմութեանը մէջ յառաջ երթալով, կը տեսնենք որ որչափ ազգերն իրենց բարոյական և իմացական կարողութիւնները կը մշակեն, նոյնչափ անագործութեանց կամ դաժանութեանց Թիւր կը նուազի. մարդոց վարմունքն ու հաճոյքներն ազնուագոյն կ'ըլլան, օրէնքադրուիլ կը մեղմանայ. կրօնքն աւելորդապաշտութենէ կը մաքրուի, արհեստներուն ուղղութիւնը մտքին ազնուագոյն շարժումներուն կը դառնայ :

Ուստի բնկերութեան այլ և այլ աստիճաններուն և այլ և այլ դաւառաց բնակիչներուն դիտողութիւն ընելով, կը սորվինք որ՝ տգիտութիւն բարոյականութե ամենէն մեծ Թշնամին է : Ուր որ դատարակութիւն անտես կամ անփոյթ առնուած է յոռութիւն մարդկային ազգը նուաստացընող ամեն տեսակ գործողութիւնները յաճախագոյն են : Տգէտ մարդոց մէջ, հասար գործ, այլոց յափշտակութիւնը խարդախութիւնն ու գողութիւնը, արբեցութիւնն ու զգայական հաճոյք, մարդոց բնաւորութեանը վրայ ակնբեր կը նշմարուին : Ուստի ստորին աստիճանի մարդոց հրահանգուելուն ընդդիմութիւն ընողներուն շարժառիթը՝ պարզապէս անձնասիրութիւնն է :

Զարոնակի

REFLEXIONS

Sur quelques articles intéressants du Courrier d'Orient

touchant la nation arménienne.

Le journal français, publié dans cette Capitale Tar (le Siècle-Orientale), l'Erevak (Vénus, astre) depuis six ans sous le nom de Presse d'Orient, après Ghilighia (la Cilicie), et le Munadi Erdjias im-avoir-été suspendu quelque temps, a commencé de re-primé en langue turque et en caractères arméniens paraître sous la dénomination de Courrier d'Orient.

Ce journal, ayant trouvé incomplète la liste des jour-lectuel digne de remarque, et c'est en quelque sorte naux arméniens qui avait été insérée dans l'almanach pour le constater que nous avons complété la liste des de 1861, publié par le Levant Herald, remplit cette journaux qu'ils publient dans la capitale. Il y a chez les Arméniens un mouvement intel- Le même journal, dans son 9me numéro, à la fin s'exprime dans les termes suivants: «La liste des d'un article concernant les Arméniens, ajoute ce qui suit: journaux arméniens est également incomplète. Notre confrère a oublié: le Ser (l'Amour), l'Arevelian mie des lumières, et l'instruction fait chez elle des

progrès visibles ; mais par malheur elle est divisée en deux camps à l'égard de la religion. Il appartient aux écrivains de prêcher la concorde et de raviver parmi leurs compatriotes la sympathie réciproque, la bienveillance, l'affection, sentiments qui n'auraient jamais dû s'affaiblir chez des hommes qui se trouvent en communauté d'intérêts, de langue et d'origine.

Les sentiments et le langage du Courrier d'Orient, comme on le voit bien à ses expressions, sont bienveillants pour les Arméniens. Aussi est-ce avec un bien vif plaisir que nous venons aujourd'hui, non seulement en notre propre nom, mais encore au nom de tous nos concitoyens, lui témoigner ici notre reconnaissance la plus sincère pour ses affectueuses paroles et en particulier pour l'attention généreuse qu'il a daigné faire au nouveau progrès commencé chez les Arméniens. La nation Arménienne est d'autant plus sensible à toute sympathie ou antipathie qu'on lui témoigne, qu'elle se connaît et se respecte; sans avoir pour cela une trop haute opinion d'elle-même, et qu'elle est d'autant plus désireuse de conserver son existence. Parmi les nations de l'Orient, la nation Arménienne est une de celles qui admirent, qui aiment le plus et comprennent le mieux la civilisation Européenne. L'état des nations les plus libres de l'Europe, leurs lumières, leur progrès intellectuel, social et matériel, leur législation, leur politique et leurs principes ont attiré à elles l'attention des Arméniens. En un mot, il n'y a rien en Europe que la nation arménienne ne sache justement apprécier aujourd'hui; et cette appréciation exerce réellement sur la totalité de cette nation une forte influence, qui va croissant de jour en jour. S'il y a des circonstances qui mettent obstacle à la marche rapide et constante de l'avancement des Arméniens, ou l'affaiblissent, ou viennent en retarder l'œuvre, ce sont des causes tout à fait extérieures; mais nous pouvons dire que les personnes de toute condition, chez les Arméniens, sont en activité de toutes les manières, dans la sphère de leur pouvoir.

L'admiration des Arméniens pour la civilisation des nations Européennes, et l'esprit d'imitation, développé en eux, ont pris un nouvel aspect dans ces dernières années. Il est vrai que l'influence Européenne a commencé à se faire sentir parmi nous dès l'origine des Mèchitaristes; mais cette influence était purement littéraire. Par le moyen des pères de la société ecclésiastique susmentionnée, des notions de quelques sciences ont été introduites chez les Arméniens; mais la langue et la littérature étaient regardées comme un privilège, accordé seulement à ces pères. Pendant les derniers cent ans la nation n'était pas en rela-

tion immédiate avec les idées Européennes; elle en savait, elle en apprenait autant que ses instituteurs, les Mèchitaristes, lui en communiquaient; et ils lui en communiquaient autant que leur état, et même quelquefois leurs intérêts ecclésiastiques le leur permettaient. La connaissance des langues Européennes, surtout celle du Français, étant devenue presque universelle dans la nation, acheva de mettre les Arméniens moralement et matériellement en rapport immédiat avec l'Europe. Cette nouvelle relation immédiate, due à la connaissance des langues Européennes, produisit les effets suivants: 1° La littérature qui était en général le domaine de la classe ecclésiastique, et presque entre les mains des seuls Mèchitaristes, passa à la classe séculière (laïque), c'est-à-dire du peuple. Une troupe d'écrivains, traitant les différentes branches de la littérature et des sciences, s'étant enfin formée, se trouve maintenant en état de devenir de jour en jour plus nombreuse et plus considérable. 2° La langue parlée elle-même entre dans la voie du perfectionnement sous l'influence civilisatrice des langues Européennes; et l'instruction commence à être familière aux individus de toute classe et de toute condition. Dans ces dernières années le nombre des imprimeries arméniennes est parvenu à huit, dans la seule ville de Constantinople, et celui des journaux arméniens à 18, dont 9 se publient dans la capitale même. Des idées toutes nouvelles à l'égard de la langue arménienne ont déjà commencé à paraître ces jours derniers chez les Arméniens. Quoique la langue arménienne, comme une des branches de la famille indo-européenne, possède la flexibilité, la souplesse des langues Européennes, et qu'elle soit suffisamment cultivée, les écrivains actuels tâchent toutefois de lui donner encore une telle perfection qu'elle soit capable d'exprimer les idées de la civilisation nouvelle.

La jeunesse arménienne, sous l'influence de l'éducation des Mèchitaristes, était jusqu'à présent tellement enchantée par l'attrait des belles-lettres que son attention était exclusivement dirigée vers la poésie et d'autres objets purement philologiques. Sur ce point aussi, dans ces derniers temps, une diversion a eu lieu chez les Arméniens; il y a des signes très-évidents qu'avec les belles-lettres un goût particulier pour les sciences solides a été éveillé dans la classe éclairée de la nation; et que bientôt, dans ce peuple sorti nouvellement du trop long assoupissement où il restait plongé, et rendu pour ainsi dire à la vie, on comptera autant de savants qu'il y a de philologues. Enfin des hommes d'érudition et d'idée (reflexion) s'efforcent de diverses manières, surtout par la publication des feuilles pé-

riodiques de propager l'éducation et l'instruction dans toutes les classes de la nation et de les porter encore à un état plus élevé.

Le progrès des Arméniens n'est pas exclusivement intellectuel; mais ils tâchent encore d'améliorer leur position sociale; et les changements qui ont eu lieu sur ce point-là sont admirables. Les Arméniens ont compris en peu de temps les principes de la nouvelle politique Européenne, et en particulier ceux de la liberté. On pourrait même dire que parmi les nations qui se trouvent sous la domination Ottomane, ce furent seulement les Arméniens qui introduisirent dans le système de leur administration nationale un changement radical, fondé sur le principe politique et social qui sépare les nations occidentales de l'Europe des nations orientales de la même partie du monde. Comme il est évident, les nations non-musulmanes de la Turquie ont une espèce d'administration nationale, qui consiste principalement dans la différence de religion, et que le pouvoir est entre les mains des Patriarches, qui, excepté les chefs de quelques communautés dernièrement reconnues par le Gouvernement, sont tous ecclésiastiques. D'après ce système, les nations de l'empire Ottoman sont des sociétés religieuses, dont les chefs étant des personnages ecclésiastiques, les gouvernaient avec plus ou moins de despotisme et de terrorisme ecclésiastique du moyen âge. Le clergé arménien, quoique naturellement docile, tolérant pour les autres confessions chrétiennes, et peu fanatique à l'intérieur, dominait toutefois avec des idées tout ecclésiastiques. Ce furent les Arméniens qui les premiers s'aperçurent de la défectuosité de ce système, et ils le corrigèrent de la meilleure manière, c'est-à-dire de manière que le principe fut réformé, sans faire subir aucun changement à la forme extérieure. Aussi, les intérêts ecclésiastiques et séculiers s'étant ainsi unis, l'esprit national prit un nouvel essor. Comme il est évident, le Sultan, en manifestant ses généreuses intentions envers ses sujets non-musulmans par le Khatti Humayoun du 18 Février 1856, a accordé à chaque communauté la permission (privilege) suivante:

«Chaque communauté chrétienne, ou d'autre rite non-musulman, sera tenue, dans un délai fixé et avec le concours d'une commission formée *ad hoc* dans son sein, de procéder, avec ma haute approbation et sous la surveillance de ma Sublime-Porte, à l'examen de ses immunités et privilèges actuels, et d'y discuter et soumettre à ma Sublime-Porte les réformes exigées par le progrès des lumières et du

temps.

Les Arméniens, profitant de cette permission, firent rédiger par une commission spéciale, élue par eux, un institut, nommé Constitution, pour l'administration nationale, qu'ils possédaient déjà d'après les privilèges et les immunités qui leur avaient été concédés depuis longtemps. L'institut fut accepté par la nation toute entière. Ainsi l'ancienne administration Patriarchale, absolue, fut modérée par le système représentatif (députatif): Car une assemblée générale des députés, représentant la nation se réunit chaque année comme un corps législatif, et c'est par cette assemblée qu'est élue la partie exécutive de l'administration, qui est composée de deux assemblées temporelle et spirituelle, qui divisent à leur tour l'inspection de leurs affaires en quatre conseils, savoir: le conseil des revenus, celui de l'économie, celui de la justice et celui de l'instruction. Maintenant les Arméniens, ayant convoqué les personnages les plus érudits d'entre eux, tâchent de réformer paisiblement leurs revenus, leurs dépenses, les questions nationales et l'instruction, en s'aidant de tous les moyens qui se trouvent dans la sphère de leur pouvoir. Dans toutes ces choses-là l'activité de ce peuple est bien étonnante; mais ce qu'il y a peut-être de plus étonnant encore, c'est l'unanimité des Arméniens. Dans l'œuvre de la dite réforme se sont réunis, avec peu d'opposition, non seulement la partie la plus récente qui est toute nourrie d'idées libérales, mais encore la partie la plus vulgaire.

La nation Arménienne qui, depuis les temps les plus reculés, temps perdus dans la nuit de l'histoire, occupait déjà à la tête de l'Asie inférieure, un vaste territoire entre la chaîne du Caucase et la Mésopotamie, la Mer-Noire et la mer Caspienne, étant autrefois probablement composée de 25 million d'habitants, et, qui pendant l'espace de 4 mille ans d'antiquité historique, reconquit 4 fois son indépendance politique, après d'héroïques efforts, ne compte plus aujourd'hui que trois millions d'âmes. C'est en vérité comme dit le Courrier d'Orient, un véritable malheur pour ces restes de la nation, d'avoir été encore divisés, par rapport à la religion, en deux ou plutôt en trois camps. Quoique les deux divisions religieuses, dont nous avons déjà parlé ne constituent à l'égard de la religion mère, que la partie la plus petite de la nation, cependant l'idée d'unité nationale profondément imprimée dans l'esprit des Arméniens, lutte, depuis à peu près huit siècles, contre l'esprit de prosélitisme. Dès le temps, où les agents de la propagande, née de l'idée de la monarchie ecclésiastique universelle de Rome

commencèrent à agir au milieu de la nation, et à faire tous leurs efforts pour rendre l'église nationale Arménienne suspecte sinon d'hérésie, du moins de schisme. Ces efforts-là, d'une part, et les moyens dans détruire les effets de l'autre, eurent pour la nation arménienne cette conséquence fâcheuse que, étant presque entièrement occupée à conserver son intégrité religieuse, elle n'eut pas le temps de faire attention à son progrès intellectuel et matériel, et c'est par là qu'elle perdit plusieurs occasions favorables. Mais aussi sur ce principe on aperçoit aujourd'hui d'une manière sensible chez les Arméniens un grand changement d'idées, je dirai même un avancement pratique. Après la guerre de trente ans, le principe de tolérance religieuse, devenu une loi générale pour toute l'Europe par la paix de Westphalie, a aussi commencé à prévaloir chez les Arméniens. Les membres les plus éclairés de la nation Arménienne de la confession nationale ancienne et romaine à Constantinople, ayant le même but et animés du même esprit national, tâchent de se rapprocher l'une de l'autre. Enfin une société nationale mixte, sous le nom de société de Bienfaisance, proclama par la bouche de ses deux agents le principe que nous donnons plus bas, et que nous avons extrait d'une feuille officielle arménienne: «Les fondateurs de cette société sont tous arméniens, et, comme c'est à Dieu qu'ils sont responsables de leurs devoirs religieux, et que c'est à lui seul qu'ils doivent rendre compte de leur conscience, ils ne connaissent point de distinction, ni ne soulèvent de questions de religion, une fois hors de l'église; car pour eux les hommes sont tous frères et ils les considèrent comme tels. Ils sont aussi bien persuadés que les divisions religieuses existantes dans la nation continueront à être désormais; et c'est pour cela qu'ils n'ont ni l'intention, ni le désir de soulever la question de l'union, dénuée de toute possibilité de réussite. Toutefois pour eux c'est un principe sacré que la nationalité, et un saint devoir que la bienfaisance envers la nation elle-même». Nous ne voudrions pas prolonger notre dissertation sur ce point religieux, mais comme l'idée excellente de liberté et tolérance religieuse est une apparition grande et remarquable dans l'histoire du progrès intellectuel et social du genre humain, nous conclurons notre discours en faisant ici quelques observations que nous croyons être nécessaires au développement de notre sujet. Le principe de tolérance religieuse commença déjà d'une manière sensible et pratique parmi la classe laïque à l'époque des deux divisions susmentionnées, et jusqu'à ce jour il est encore en vigueur dans la même classe. Cepen-

dant, pour rendre justice à la vérité, nous sommes obligés d'exposer les points suivants, par rapport à la classe ecclésiastique des dites divisions, pour qu'on puisse connaître l'esprit religieux qui prévaut chez elle. Une des caractères essentiels de l'Eglise nationale, c'est l'esprit de tolérance religieuse. L'Eglise arménienne est parfaitement tolérante envers les autres confessions chrétiennes. Elle a pris pour devise cette sentence remarquable d'Augustin: «Unité dans ce qui est essentiel; liberté dans ce qui est indifférent, en tout charité». Si parfois l'Eglise arménienne est intolérante, elle ne l'est que contre ceux qui cherchent à faire des prosélytes dans son sein, qui prêchent le christianisme au milieu du christianisme, ou qui cherchent à faire changer d'Eglise. Tandis que l'Eglise nationale ne regarde l'Eglise romaine que d'un œil chrétien, tandis qu'elle n'a pas fait du mot d'*Hérésie*, l'armée favorite du fanatisme, un bâton dans ses mains pour lui frapper à la tête, le clergé catholique, au contraire, ayant toujours sur les yeux les lunettes de l'intolérance, fait semblant de voir dans l'Eglise nationale des couleurs d'hérésie. Toutefois la force de cet esprit d'hostilité non-seulement va diminuant de jour en jour dans la classe laïque de la communauté catholique au fur et mesure que le degré des lumières du temps grandit dans la masse du peuple; mais il a déjà subi une grande révolution dans l'esprit de plusieurs individus, et, à la vérité, cela fait devant le monde civilisé un grand honneur à la partie catholique; dans l'histoire de son éducation; aussi remarquons-nous encore avec joie que la couleur d'abord si tranchée de l'intolérance a subi plus ou moins une modification même parmi le clergé catholique, sous l'influence des principes régénérateurs de la civilisation moderne, de même que les couleurs les plus foncées sont sujettes à être changées ou altérées plus ou moins sous la puissante influence des rayons solaires.

La conduite, tenue par Monseigneur Hassoun dans ces derniers temps, n'annonce pas en effet une modification dans le principe romain, et cependant ses louables efforts, les plus récents, entrepris pour donner un caractère national à l'éducation de la communauté catholique, démontrent clairement que le principe ultramontain antinational a subi un coup suffisant dans son esprit actif.

L'avenir des Arméniens est par conséquent sur la véritable voie de la lumière et du progrès.

ԽՄԲԱԳՐՈՒԹԵԱՆ ԵՒ ՏՊԱՐԱՆԻ ՏՐՈՐԷՆ

Ա. ՀԵՂԱՆԻՐԺԵԱՆ